

ZLO KAO ETIČKA KATEGORIJA

Slavoj Žižek

U svojoj knjizi o Dostojevskom Rowan Williams predlaže jedno radikalno novo (barem koliko ja znam) tumačenje *Idiota*: nasuprot uvriježenog tumačenja prema kojem se princ Miškin, junak ovog romana, "idiot", smatra osobom svetačke ljubavi i dobrote, "pozitivno dobrim i lijepim čovjekom", kako ga sam Dostojevski karakterizira, osobom za koju je stvarni svijet brutalne igre moći i strasti pretežak, pa se on na koncu povlači u sigurnost ludila – nasuprot ovom standardnom tumačenju, Williams Miškina smatra okom oluje: da, dobra svetačka osoba, ali osoba koja upravo stoga oko sebe izaziva kaos i smrt. Upravo zbog njega, zbog uloge koju igra u složenoj mreži odnosa oko njega, Rogožin ubija Nastasju Filipovnu.

Prema tome, Miškin ne samo da je idiot, naivni glupan za one oko njega i za sebe on je model dobrote: on je zapravo naivni idiot, nesvjestan svog katarskoga djelovanja na druge. Miškin je plitka osoba koja doslovno govori kao chatbot: njegova "dobrota" prebiva u činjenici da na izazove reagira bez ironije, tek s banalnošću kojoj nedostaje svaka ironija i refleksivnost, banalnošću koju bi lako mogla generirati umjetna inteligencija... Borba protiv Zla danas prečesto pada u tu zamku: vrlo "dobar momak" koji mu se herojski opire nevoljko će ga izazvati.

Miškinov lik suočava nas s paradoksom etičkog Zla u svoj njegovoj brutalnosti, paradoksom koji je progonio još Kantovu moralnu misao. Kant upada u priličnu nevolju kad razlikuje "obično" zlo (narušavanje moralnosti u ime neke "patološke" motivacije, kao što je pohlepa, požuda, ambicija, etc.), "radikalno" zlo i "dijabolično" zlo. Čini se da je po srijedi jednostavna linear-na gradacija: "normalno" zlo, nešto "radikalnije" zlo i na koncu nezamislivo "dijabolično" zlo. Međutim, ako se pomnije pogleda, jasno je da te tri vrste nisu na istoj razini, odnosno da Kant miješa različita načela klasifikacije. "Radikalno" zlo ne podrazumijeva specifičnu vrstu zlog čina, nego jednu aprior-nu sklonost ljudske prirode (da djeluje egoistično, da da prednost patološkim motivima nad univerzalnom etičkom dužnošću) koja otvara prostor za "normalna" zlodjela, odnosno, koja ih ukorjenjuje u ljudsku prirodu. Nasuprot tomu, "dijabolično" zlo se odnosi na specifičnu vrstu zlodjela: djela koje nije izazvano nikakvim patološkim motivima nego se čini "samo za sebe", uzdižu-ći samo zlo do jedne apriorne *nepatološke motivacije* – nešto slično Poeovom "vražićku perverzije".

I dok Kant tvrdi da se "dijabolično" zlo zapravo ne može desiti (nemoguće je da ljudsko biće uzdigne zlo do univerzalne etičke norme), on svakako dopušta postaviti ga kao apstraktnu mogućnost. Zanimljivo je da (u prvom poglavlju *Metafizike običaja*) kao konkretan slučaj navodi kraljoubojstvo kao sudski dosuđenu kaznu: Kant tvrdi da u tom slučaju, za razliku od ustanka kada rulja ubije samo personu kralja, sudski proces koji kralja osudi na smrt (to utjelovljenje vladavine zakona), iznutra uništava samu formu (vladavine) zakona, pretvarajući ju u zastrašujuću travestiju – iz tog razloga je, po Kantu, takav čin jedan "neizbrisiv zločin" koji se nikad ne može oprostiti. U narednom koraku Kant međutim beznando tvrdi da se u dva takva historijska slučaja (pod Cromwellom i u Francuskoj 1793.) radilo o osvetničkoj rulji...

Otkud ta oscilacija i klasifikacijska konfuzija kod Kanta? Zato što, kad bi dopustio stvarnu mogućnost "dijaboličkog zla", našao bi kako je nemoguće odvojiti ga od Dobra – jer oba čina bi bila nepatološki motivirana, travestija pravde postala bi nerazaznatljiva od pravde same. Takav paradoks etičkog Zla (Zla učinjenog iz principa, ne iz "patološkog" razloga u kantovskom smislu tog pojma) nije tek apstraktna mogućnost, Ona se može lako spoznati u političkom stajalištu koje treba figuru neprijatelja da bi nametnula vlastiti

identitet – kao primjer poslužiti će predavanje Martina Heideggera iz 1933-34 i njegova artikulacija potrebe za neprijateljem:

"Neprijatelj je svaka osoba koja predstavlja suštinsku prijetnju *Dasein*-u naroda i njegovih individualnih članova. Neprijatelj ne mora biti izvana, niti je izvanjski neprijatelj uvijek i najopasniji. A može izgledati kao da neprijatelja i nema. U tom slučaju fundamentalni zahtjev je naći neprijatelja, izložiti ga na svjetlo, *ili ga čak prvo proizvesti*, tako da se ovo suprotstavljanje neprijatelju može izvesti, a da *Dasein* ne izgubi svoju konturu... [Izazov je] dovesti neprijatelja na otvoreno, kako ne bi bilo nikakvih iluzija o neprijatelju, biti pripravan za napad, njegovati i pojačati neprekidnu pripravnost i pipremati napad *gledajući unaprijed, s ciljem totalnog uništenja*."¹

Najzloslutniji pasus ovdje je "izložiti neprijatelja na svjetlo, *ili ga čak prvo proizvesti*, tako da se ovo suprotstavljanje neprijatelju može izvesti." Ukratko, nije bitno da li je neprijatelj zaista stvaran – ako nema neprijatelja, mora ga se izmisliti tako da narod "ne izgubi svoju oštrinu" i može pripremiti "totalno uništenje" (izmišljenog) neprijatelja... Ovdje nalazimo najelementarniju logiku antisemitizma: Heidegger ignorira mogućnost da se neprijatelj *može izmisliti kako bi se stvorilo lažno jedinstvo naroda i tako zataškali njegovi iminentni antagonizmi*.

Evo krajnjeg slučaja takve potrebe za neprijateljem: u svom obraćanju vođama SS-a u Posenu 4. oktobra 1943., Heinrich Himmler prilično otvoreno govori o masovnom ubijanju Židova kao o "slavnoj stranici naše historije, koja nikad nije i ne može biti napisana", on potom nastavlja objašnjavati kako se to može učiniti a da se zadrži pristojnost kao najveća vrlina: "Učiniti sve to [istrebljenje Židova], a istovremeno ostati pristojnima, to nas je očvrslilo." Himmler ovdje prosto ljudskoj suosjećajnosti za pojedinačno ljudsko biće eksplicitno suprotstavlja pravu načelnu vrlinu.² Da li ga to čini sadistom, koji čini užasne stvari i pritom crpi dodatno zadovoljstvo iz uvjerenja da to radi iz etičke dužnosti prema velikom Drugom (za dobro njemačke nacije)? Mislim da je takva formula prejednostavna da bismo je ovdje primijenili. Ima nečeg još strašnijeg u Himmleru: iz onoga što se može zaključiti čitajući njegova

1 Martin Heidegger, *Being and Truth*, Bloomington: Indiana University Press 2010., str. 73.

2 Govor Heinricha Himmlera u Posenu (alphahistory.com).

pisma, on je bio užasno normalna osoba - gnušao se brutalnosti (u njegovu prisustvu), s prijateljima je bio pristojan i ljubazan, spreman kazniti i same pripadnike SS-a za sitan prekršaj.... i kao takva, normalna individua, znamo šta je uradio na svom poslu. Lacanova tvrdnja da je normalnost jedan oblik psihoze ovdje zadobija svoju punu težinu.

(Ne baš) iznenađujuće, Himmler je blizak budističkoj (i hinduističkoj) ideji da ćemo patiti i činiti okrutne stvari ako smo previše izravno upleteni u (to što smatramo) stvarnost objekata, pa treba slijediti doktrinu ne-uplitanja, nezainteresiranog djelovanja: djelovati kao da nije važno, jet ti nisi djelatni čimbenik, nego se stvari, uključiv i tvoja vlastita djela, naprosto dešavaju na jedan impersonalan način... Teško je odoljeti iskušenju i ne parafrazirati ovaj ulomak egzekutoru u trenutku dvojbe, kao opravdanje za spaljivanje Židova u gasnim komorama: jer "onaj ko misli da je ubojica i onaj ko misli da će biti ubijen, nijedan ne znaju ništa," pošto "svijest ne ubija i svijest nije ubijena," pa prema tome "nemaš šta žaliti za bilo kojim" spaljenim Židovom, nego "gledajući jednako na zadovoljstvo i bol, na dobitak i gubitak, na pobjedu i poraz," čini to što ti je naređeno... Ne čudi da je *Bhagavadgita* (iz koje su preuzeti ovi citati) bila Himmlerova omiljena knjiga: govorilo se da ju je uvijek imao uza se, u džepu uniforme. Ne vrijedi li isto i danas kad se vojne operacije sve više i više vrše pomoću dronova, pritiskom na dugme?

Državni zločin kao "slavna stranica" naše povijesti koja nikad nije i ne može biti napisana" prisutna je svugdje u modernoj historiji. Kad su diktatora Dominikanske Republike Rafaela Trujillo-a, u njegovim poznim godinama, pitali čime se iz svoje dugotrajne vladavine najviše ponosi, on je naveo takozvani Peršun masakr³ oktobra 1937., pokolj Haićana koji su živjeli u Dominikani duž sjeverozapadne granice s Haitijem. U masakru je pobijeno, procjenjuje se, oko 14,000 do 40,000 haićanskih muškaraca, žena i djece, doslovno je cijela haićanska populacija sa sjeverozapada Dominikane istrijebljena ili natjerana u bijeg preko granice. Pravdanje "etničkog čišćenja" kao obrambenog čina od stranih hordi koje nadiru u zemlju, savršeno reproducira logiku Zla kao etičke dužnosti, koja nam nalaže udaljiti se od naše uobičajene pristojnosti... Danas se, međutim, dešava nešto još čudnije: javlja se nova vrsta

3 Dominikanske trupe navodno su ubile svakoga ko nije mogao izgovoriti španjolsku riječ za "peršun" (perejil), te se zbog različitog izgovora glasa "r" smatrao Haićaninom (prim.prev)

političkih lidera. "koji se javno ponose kriminalom, a ne u tajnosti, kao da on predstavlja neku vrst fundamentalne moralne razlike ili razlike karaktera, naime, "hrabrost", "petlju" činiti to javno. Ali, mada izbjegavanje 'hipokrizije' koju zakoni katkad nalažu može izgledati kao njihova odvažna transgresija državnih zakona, to nije ništa drugo nego izravna identifikacija s opscenom drugom stranom same državne moći. Ona ne predstavlja ništa drugo ili drugačije. Oni krše vlastite zakone. Upravo stoga, čak i kad su na vlasti, takve vođe se i dalje ponašaju kao da su opozicija postojećoj vlasti, buneći se protiv nje – zvali to 'duboka država' ili nekako drukčije."⁴

Neprevaziđeni model opscenog vođe koji javno krši zakon je, naravno, Donald Trump. Najnoviji primjer: 12-3-2022 Trump poziva na ukidanje Ustava ne bi li poništio izbore 2020. i ponovo se ustoličio na vlasti: "ODBACUJEMO rezultate predsjedničkih izbora iz 2020. i proglašavamo ISTINSKOG POBJEDNIKA ili idemo na NOVE IZBORE? Ogromna prevara ove vrste i razmjere dopušta ukidanje svih pravila, propisa i članaka, čak i onih iz Ustava."⁵ Izgleda da u nekim zapadnim demokracijama pravni sustav ne može podržati niti vanjštinu: ako želi preživjeti, mora prekršiti vlastite zakone...

Jesu li nacisti činili isto i do koje mjere? Goebbelsov zloglasni govor o "totalnom ratu" u *Sportpalast* u Berlinu 18. februara 1943. pomno je i detaljno pripreman, s pažljivo odabranom publikom koja je brojala tisuće, no uprkos tako detaljnim pripremama, neposredno prije kulminacije govora, javlja se prava frojdovska omaška, niz pitanja na koje tisuće uzvikuju "Da!":

"Vjerujete li skupa s nama i Führerom u konačnu i totalnu pobjedu njemačkog naroda?

Jeste li vi i njemački narod spremni raditi, ako Führer tako naredi, 10, 12 pa ako je potrebno i 14 sati dnevno i dati sve za pobjedu?

Želite li totalni rat? Ako je potrebno, želite li rat totalniji i radikalniji od svega što danas možemo i zamisliti?"

4 Vidjeti Alenka Zupančič, *Let Them Rot. Antigone's Parallax*, New York: Fordham University Press 2023, str. 18.

5 Trump calls for the termination of the Constitution in Truth Social post | CNN Politics

Kod zadnjeg pitanja ne može se a ne razaznati dimenziju Kantova sublimnog koja je upravo dimenzija totalnija i radikalnija nego što možemo i zamisliti putem naših čula. Druga strana sublimnog, sublimno u svom najstrašnijem obliku, istrebljenje "totalnije i radikalnije od svega što danas možemo i zamisliti" dobilo je zeleno svjetlo. Vratimo se, dakle, Himmleru – kao čin krajnjeg samožrtvovanja, on Zlo preuzima na sebe, te ga ovo *etičko* Zlo čini gorim nego bilo kakav vid pragmatičnog oportunizma.

Iza ove teme vrebalo pitanje velikog Drugog, etičke supstance naših života. Zaključak koji se nameće nije u tome da svaka etička pozicija treba neku figuru velikog Drugog na koju će se osloniti, nego naprotiv, istiski radikalniji etički stav javlja se kad je subjektu uskraćena podrška velikog Drugog, te mora sam donijeti odluku pred ambisom vlastite slobode. Takva se odluka donosi u trenutku kad etično postaje političko, u trenutku *političke suspenzije etičkog*: subjekt mora donijeti odluku koju ne može u potpunosti utemeljiti u bilo kojem "višem" neutralnom načelu ("ne čini drugima što ne bi želio da se učini tebi" etc.), on mora odlučiti kako primijeniti ta načela, a takva će se odluka uvijek okrenuti ka partikularnom.

Nije li to slučaj čak i s Antigonom? Njena odluka da riskira sve kako bi propisno sahranila brata ne može se potpuno utemeljiti u univerzalne propise ukopa na koje se ona poziva (svako ljudsko biće, bez obzira kako loše ili dobro bilo, zaslužuje propisnu sahranu) – ona je istaknula svoga brata, ignorirajući sve druge, a upravo to je restrikcija koja njen čin čini političkim, a ne samo to što se javno prikazala. U toj odluci ona NIJE imala podršku velikog Drugog. U nekom formalnom smislu, Antigona se također javlja kao (ili prosto jeste) "zlo" iz perspektive postojećeg poretka, prijetnja tom poretku, ali njeno "Zlo" je etično, mada u drukčijem smislu nego Himmlerovo: njeno otvara prostor konfrontacije s antagonizmima postojećeg društva, dok je funkcija Himmlerova "Zla" prikriti ih. Ovdje se treba vratiti Kantu: kantovska etika autonomije volje nije "kognitivna" etika, etika prepoznavanja i praćenja datog moralnog Zakona. Prema standardnoj kritici, ograničenje kantovske univerzalističke etike "kategoričkog imperativa" (bezuvjetnog naloga da izvršimo svoju dužnost) u njenoj je formalnoj neodređenosti: moralni Zakon mi ne govori šta bi bila moja dužnost, on prosto kaže *kako* ona treba biti izvršena, te ostavlja prostora za prazni voluntarizam (dužnost mi je ono što ja odredim da *jeste*).

Međutim, to je daleko od ograničenja, upravo ta značajka nas vodi do srži kantovske etičke autonomije: u mojoj specifičnoj situaciji, konkretne norme koje moram slijediti nije moguće izvesti iz moralnog Zakona – to znači da sam subjekt mora preuzeti odgovornost prevođenja apstraktnog naloga moralnog Zakona u niz konkretnih obveza. Potpuno prihvaćanje ovog paradoksa primorava nas odbiti bilo kakvo pozivanje na dužnost kao izgovor: "Znam da je teško i može biti bolno, ali šta ja tu mogu, to je moja dužnost...." Kantovu etiku bezuvjetne dužnosti često se uzima kao opravdanje za takav stav – ne čudi što se i sam Adolf Eichmann pozvao na Kantovu etiku u pokušaju da opravda svoju ulogu u planiranju i izvršenju holokausta: on je samo vršio svoju dužnost i slušao Führerove naredbe. Međutim, cilj Kantova naglaska na punu moralnu autonomiju i odgovornost subjekta upravo je prevenirati takve maneuvre svaljivanja krivice na neku figuru velikog Drugog.

Standardni moto etičke strogoće je: "Nema izgovora za neispunjavanje dužnosti!" Iako se čini da Kantova dobro poznata maksima *Du kannst, denn du sollst!* ("Možeš, dakle moraš!") nudi novu verziju tog mota, on je implicitno dopunjava s daleko jezovitijom verzijom: "Nema izgovora za izvršavanje dužnosti!" Pozivanje na dužnost kao izgovor da je izvršim treba odbiti kao hipokriziju. Prisjetimo se poslovičnog primjera sadistički strogog nastavnika koji svoje učenike podvrgava nemilosrdnoj disciplini i torturi; njegov je izgovor za sebe (i druge): "Ni meni samom nije bilo lako vršiti takav pritisak na jednu dječicu, ali šta mogu – to mi je dužnost!" Upravo to kantovska etika strogo zabranjuje: prema njoj ja sam u potpunosti odgovoran ne samo izvršiti svoju dužnost, nego i odrediti šta ona jeste.

Iz tog razloga, kad se suočimo sa zastrašujućim Zlom, trebamo izbjegavati lažnu alternativu "šoka i strave ili kontekstualizacije". Pod analizom pozadine užasnog čina, njegovom kontekstualizacijom, ne mislim na krajnju glupost s maskom duboke mudrosti: "Neprijatelj je onaj čija priča još nije ispričana." Stvarno? Da li je Hitler naš neprijatelj zato što njegovu priču nismo čuli? Inzistirajući da se holokaust ne može razumjeti, Primo Levi je uveo ključnu razliku između razumijeti i znati: "Razumjeti ga ne možemo, ali možemo i moramo znati odakle izvire /.../. Ako je razumijevanje nemoguće, znanje je imperativ, jer to što je bilo može se ponoviti."⁶

6 Primo Levi, *If This Is a Man* * *The Truce*, London: Abacus 1987., str. 396.

Analiza konteksta NE podrazumijeva izgovore ili opravdanje – brojne su analize o tome kako su nacisti došli na vlast i one ni na koji način ne opravdavaju Hitlera, one samo opisuju konfuznu situaciju koju je Hitler iskoristio da dođe na vlast. Hitler nije iznikao iz vakuma: 1920-tih i 30-tih on je antisemitizam ponudio kao narativ kojim se objašnjavaju nedaće koje doživljavaju obični Nijemci: nezaposlenost, moralno propadanje, socijalni nemiri...iza svega stoji Židov, odnosno prizivanjem "židovske zavjere" sve postaje jasno kroz jednostavno "kognitivno mapiranje." Zar današnja mržnja prema multikulturalizmu i migrantima ne funkcionira na isti način? Čudne se stvari dešavaju, na naš svakodnevni život utiče financijski kaos, ali ga se tek mutno doživljava... pa se odbijanje multikulturalizma u takvu situaciju uvodi kao lažna jasnoća: strani uljezi narušavaju naš način života.

Kad se suočimo s radikalnim antagonizmom, nije teško prihvatiti izbor "mi ili neprijatelji" – nema odvratnije tvrdnje od one "Moja domovina, u dobru i zlu." Kad je u pitanju rat u Gazi, jedini etički pristup daje središnja tvrdnja pisma koje su supotpisali Harari, David Grosman i drugi: "nema nikakve kontradikcije između čvrstog suprotstavljanja izraelskoj okupaciji i potčinjavanju Palestinaca i jednodušne osude brutalnog čine nasilja nas nedužnim civilima. Zapravo, svaki dosljedan ljevičar mora istovremeno zadržati obje pozicije."⁷ Dakle ako se izabere jedna strana i ignorira suprotna, to je put izdaje.

Njemačka bezuvjetna podrška Izraelu podrška je trenutnoj izraelskoj vladi nasuprot njenoj liberalnoj opoziciji koja zagovara razumijevanje za palestinske razloge – puna podrška Njemačke Izraelu tako de facto doprinosi rastu antisemitizma. Njena opscena istina je sljedeća: Njemačka je spremna platiti za svoje prošle grijehе ne tako što će insistirati na pravdi nego tako što će prikriti grijehе svoje nekadašnje žrtve. Istinsko prijateljstvo s Izraelom danas mora uključiti oštru kritiku sadašnje izraelske vlade. Da, teško je biti pravi prijatelj jevrejskom narodu.

7 Yuval Noah Harari backs critique of leftist 'indifference' to Hamas atrocities | Israel-Hamas war | The Guardian.